

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ НАПИСАННЯ
КУРСОВИХ ТА КВАЛІФІКАЦІЙНИХ РОБІТ
ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «КУЛЬТУРОЛОГІЯ»**

Авторка-укладачка – Ольга Брюховецька, к.філос.н, ст.викл.
Київ, 2018

ЗМІСТ

- I. Формальні вимоги до обсягів, термінів подач, оформлення та захисту курсових і дипломних робіт
- II. Змістовне пояснення структури роботи
- III. Поради з організації написання та захисту роботи

**I. ФОРМАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОБСЯГІВ, ТЕРМІНІВ ПОДАЧ, ОФОРМЛЕННЯ ТА
ЗАХИСТУ КУРСОВИХ І КВАЛІФІКАЦІЙНИХ РОБІТ**

Термін подачі тем робіт та визначення наукового керівника чи керівниці

Для курсових і кваліфікаційних робіт термін подачі тем – початок поточного навчального року (приблизно кінець вересня, початок жовтня). Кафедра щороку повідомляє точну дату подачі тем відповідно до графіку навчального процесу. Студенти і студентки подають свою тему у заяві, в якій також вказують наукового керівника чи керівницю, попередньо отримавши їхню згоду на керівництво та визначивши з ними тему. Для кваліфікаційних робіт слід визначитись із керівником чи керівницею на початку червня попереднього навчального року. Теми курсових і кваліфікаційних робіт можна уточнити на передзахисті, який відбувається за місяць до захисту. На кафедрі можна ознайомитись із переліком орієнтовних тем робіт, які пропонують викладачі та викладачки кафедри. Вибір можливих тем не обмежується запропонованими у переліку, вони радше дають уявлення про напрямки досліджень кафедри.

Обсяги і терміни подачі робіт

Рік навчання	Обсяг загального тексту*	Термін подачі роботи на кафедру**
2-й рік бакалаврату (курсова)	63 – 72 тис. зн. (35 – 40 сторінок)	12-й тиждень (початок квітня)
3-й рік бакалаврату (курсова)	72 – 81 тис. зн. (40 – 45 сторінок)	4-й тиждень додаткового семестру (початок червня)
4-й рік бакалаврату (курсова з сертифікатної програми «Музеєзнавство», «Мистецтвознавство»)	63 – 72 тис. зн. (35 – 40 сторінок)	12-й тиждень (початок квітня)
4-й рік бакалаврату (кваліфікаційна)	108 – 144 тис. зн. (60 – 80 сторінок)	Період між 6 - 24 травня
Магістеріум (кваліфікаційна)	144 – 162 тис. зн. (80 – 90 сторінок)	Період між 6 - 24 травня

* Обсяг загального тексту (без додатків) обраховують у кількості знаків з розрахунку 1 800 знаків без пробілів на 1 сторінку 14 кеглем з інтервалом 1,5 (еквівалент у кількості сторінок дійсний за умови використання посилань у квадратних дужках).

** Терміни подачі роботи на кафедру визначено згідно з Положенням про кваліфікаційну (випускную) роботу студента Національного університету "Києво-Могилянська Академія" (П.7.1.), де зазначено, що роботу слід подати на кафедру «не пізніше ніж за три тижні до захисту відповідно до затвердженого графіку засідань екзаменаційної комісії»¹. Терміни подачі кваліфікаційних робіт, вказані в таблиці, є орієнтовними. Вони припадають на один із тижнів у проміжку між 6 – 24 травня; більш конкретно їх можна визначити лише після того, як буде затверджено графік засідань Екзаменаційної (кваліфікаційної) комісії на даний рік (його затверджують в першій половині квітня).

Оформлення та захист роботи

Курсові і кваліфікаційні роботи є складовими навчального процесу, основною метою яких є засвоєння навиків наукового письма і підготовка до написання наукової роботи (дисертації). Саме тому, хоч це учнівські роботи, вони відтворюють структуру дорослої наукової роботи у її найбільш формалізованому прояві, тобто дисертації, відповідно до стандартів, прийнятих в сьогоdnішній українській академічній спільноті.

Оформлення і захист роботи визначаються Положенням про кваліфікаційну (випускную) роботу студента Національного університету "Києво-Могилянська Академія" та Положенням про академічну доброчесність здобувачів освіти НаУКМА². Дія Положень поширюється також на курсові роботи.

Курсова/кваліфікаційна робота передбачає стандартне графічне оформлення. Текст набирається шрифтом Times New Roman. Розмір кеглю тексту 14, міжрядковий інтервал 1,5. Розмір полів: ліворуч 30 мм, праворуч 10 мм, зверху 20 мм, знизу 20 мм. Сторінки роботи мають наскрізну нумерацію, яку починають з титульної сторінки. Порядковий номер на титульній сторінці не ставиться, нумерацію вказують з другої сторінки (тобто зміст – це сторінка номер два). Номер сторінки розташовують праворуч зверху, використовуючи

¹ Положення про кваліфікаційну (випускную) роботу студента Національного університету "Києво-Могилянська Академія" [Електронний ресурс] / схвалено Вченою радою НаУКМА. Київ : [НаУКМА], 2017. С.6. Режим доступу : URL: https://elib.ukma.edu.ua/LOC/Books/Polozhennia_pro_kvalifikatsiinu_robotu_studenta_NaUKMA.pdf

² Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти НаУКМА [Електронний ресурс] // НаУКМА : [сайт]. Київ, 2018. [Доступ з внутрішньої академічної мережі] Режим доступу: URL: https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/sogodennya/dokumenty-naukma/doc_view/577-polozhennia-pro-akademichnu-dobrochesnist-zdobuvachiv-osvity-u-naukma

автоматичну вордівську функцію з меню вставлення (insert). Текст друкується з одного боку сторінки на аркуші формату А4.

Курсова/кваліфікаційна робота складається із таких *структурних частин*:

- 1) титульна сторінка (вказують назву університету – Національний університет «Києво-Могилянська академія»; факультету – Факультет гуманітарних наук; кафедри – Кафедра культурології; тему роботи; спеціальність (034 Культурологія); прізвище автора чи авторки; прізвище наукового керівника чи керівниці, їхній ступінь і вчене звання; місто та рік)
- 2) зміст (перераховують назви структурних частин із вказівкою їхніх сторінок);
- 3) вступ (розкривають такі пункти: актуальність, ступінь наукової розробки, об'єкт і предмет, мета і завдання, метод, наукова новизна, структура роботи);
- 4) розділи;
- 5) висновки;
- 6) бібліографія (за потреби також джерела, медіаграфія);
- 7) за потреби додатки, які не є необхідною складовою роботи.

Назви усіх структурних частин роботи даються великими літерами, напівжирним шрифтом (**ЗМІСТ, ВСТУП, РОЗДІЛ, ВИСНОВКИ, БІБЛІОГРАФІЯ, ДОДАТКИ**) та відцентровуються відповідно до тексту, при цьому назви розділів нумеруються латинськими цифрами (**РОЗДІЛ I, РОЗДІЛ II**) та відділяються від тексту знизу двома рядками. Кожна структурна частини роботи починається з нової сторінки. Для того, щоб структурні частини роботи не зсунулися, під час форматування користуються функцією «розрив сторінки» (page break) із вордівського меню вставлення (insert).

Назва підрозділу пишеться з нового рядка прописними літерами напівжирним шрифтом. Підрозділи нумеруються відповідно до номеру розділу спершу латинською цифрою, потім, відповідно до номеру підрозділу, арабською цифрою. Слово «підрозділ» не використовується. У розділі I підрозділи оформлюються так: **I.1. Назва підрозділу, I.2. Назва підрозділу**, у розділі II: **II.1. Назва підрозділу, I.2. Назва підрозділу** і т.п. У основному тексті роботи підрозділи, на відміну від розділів, не починаються з нової сторінки, назви підрозділів лише відокремлюються двома рядками зверху і знизу.

Розділи та підрозділи роботи мають бути пропорційними, збалансованими за обсягом. У розділі має бути більш ніж один підрозділ.

Згідно з Положеннями про кваліфікаційну (випускову) роботу студента НаУКМА, за обсягом вступ і висновки мають становити не більше 20% від основного тексту. Кафедра культурології рекомендує обсяг вступу до 5 сторінок, висновків – до 4 сторінок як для курсових, так і для кваліфікаційних робіт.

Важливим елементом оформлення є *система посилань та бібліографія*. Посилання слід робити як у випадку прямого цитування, тобто дослівного перенесення фрагменту тексту із джерела чи його дослівного перекладу з іншої мови, тоді воно береться в лапки, так і у випадку парафразу, тобто переказу думки автора своїми словами, тоді воно не береться в лапки. Відсутність посилань у обох випадках є плагіатом; плагіат починається із скопійованої без посилання фрази. Слід врахувати, що крім плагіату, є також самоплагіат, який передбачає не лише «оприлюднення ... власних раніше опублікованих наукових результатів як нових»³ (таке визначення стосується насамперед дорослих науковців), але й дослівний повтор фрагментів тексту у одній роботі, наприклад у розділі і у висновках; самоплагіат починається зі скопійованого дослівно речення.

Цитування слід використовувати ощадно, лише тоді, коли абсолютно важлива саме та форма, в якій автор чи авторка висловили свою думку. Надмірне цитування, навіть правильно оформлене, порушує стандарти академічної доброчесності, які передбачають, що більшість роботи написана автором чи авторкою, а не є колекцією цитат з коментарями. Тому, де можливо, слід надавати перевагу парафразу. Цитатою не можна починати чи закінчувати абзац, її завжди слід ставити у «рамку» власних коментарів, у яких пояснити,

³ Положення про академічну доброчесність здобувачів. С.2.

чому ви звертаєтесь до цієї думки і який зв'язок вона має з лінією вашої аргументації. Використовуючи дослівні чи переказані своїми словами думки автора чи авторки, крім посилань у самому тексті вказують, кому вони належать, наприклад: «На думку Прізвище...», «Як вважає Прізвище...», «Погляньмо, що з цього приводу зазначає Прізвище...».

Існують різні системи оформлення посилань та бібліографії. Кафедра культурології пропонує на вибір два способи оформлення посилань (квадратні дужки і посторінкове). Зробивши вибір на користь певної системи оформлення посилань її слід дотримуватись у всій роботі. Для того, щоб уникнути нагромування тексту за рахунок посторінкових посилань, обсяг роботи обчислюють за кількістю знаків основного тексту, а не за кількістю сторінок, вказаних у таблиці.

Розглянемо два рекомендовані способи оформлення посилань.

Перший спосіб – посилання у квадратних дужках з вказівкою номера бібліографічного запису у загальному списку бібліографії в кінці роботи і через кому сторінки, наприклад [1, с. 450]. Такий спосіб оформлення посилань використовують в українських дисертаціях на 2018-й.

Другий спосіб – посторінкові посилання з використанням надстрокових числових індексів та виносів знизу сторінки (вони використані у даних Методичних рекомендаціях). Такі посилання роблять за допомогою автоматичної функції ворду «вставити виноску» з меню «посилання». Цей спосіб відповідає англomовному стандарту цитування в гуманітарних науках, який має назву «Чикаго стиль» («Chicago style»)⁴. Згідно з цією системою перший раз бібліографічний опис джерела дають повністю, а всі наступні рази – скорочено, вказуючи лише прізвище автора та перші кілька слів заголовку. Якщо те саме джерело цитують з тієї ж сторінки два або більше разів поспіль, у виносці використовують вказівник «Там само.» для кирилических джерел та «Ibid.» для джерел латиницею (з латини: *от ibidem*, «у тому ж самому місці»). Якщо те саме джерело цитують два або більше разів поспіль, але з іншої сторінки, у виносці використовують «Там само.» або «Ibid.», а потім вказують сторінку, наприклад: Там само. С. 32 або Ibid. Р. 25.

Кафедра культурології рекомендує єдиний стандарт оформлення бібліографії – ДСТУ 8302:2015, з врахуванням офіційних виправлень у 2017 році, з яким можна ознайомитись на сайті Наукової бібліотеки НаУКМА⁵. Цей стандарт оформлення бібліографічних записів офіційно прийнятий в українській академічній спільноті. (Зверніть увагу, що він відрізняється від оформлення бібліографії згідно з «Чикаго стиль», але ситуація може змінитись, оскільки українська наукова спільнота перебуває у стані активної трансформації з тенденцією до узгодження своїх стандартів з англomовними.)

Список бібліографії роблять в алфавітному порядку за прізвищем автора, якщо автора нема, за першим словом назви. Бібліографічний запис роблять тією мовою, якою опубліковане джерело, і ні в якому випадку не перекладають його. Тобто українські джерела вказують українською, англійські – англійською, російські – російською, німецькі – німецькою, тощо. Якщо користуються перекладом роботи, то вказують те видання, яким користувались. Оскільки кирилиця і латиниця – два різних алфавіти, то відповідно бібліографію формують в два окремі списки але з наскрізною нумерацією. На сьогодні не існує вимог щодо того, який зі списків має йти першим – кирилицею чи латиницею, тож можна їх впорядкувати на власний розсуд (спершу кирилиця, потім латиниця, або навпаки).

⁴ Рекомендації з оформлення посилань в наукових роботах: Чикагостиль: виноска та бібліографія / упор. Юлія Корян // Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах : методичні рекомендації. Київ : УБА, 2016. С. 93–101. Режим доступу: URL: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/18681>

⁵ Оформлення списків літератури [Електронний ресурс] // Наукова бібліотека НаУКМА : [сайт]. Режим доступу: URL: <http://www.library.ukma.edu.ua/index.php?id=683&L=1%25252527%25252560%252528%2525255B%2525257B%2525255E~>

Окреме питання в цифрову епоху – посилання на електронні джерела. Посилання на електронні джерела у цих методичних рекомендаціях можна використовувати як зразки для оформлення. Оформлюючи бібліографію слід враховувати, що електронні джерела не тотожні тому способу, у який до них дістались, їх визначають способом публікації. Електронні джерела – це джерела, які опубліковані тільки в інтернеті, якщо ж стаття чи книжка була опублікована у паперовому виданні, то її оформлюють відповідно до стандартів оформлення паперового видання. Тобто незалежно від того, як отримано доступ до публікації (на папері чи у цифровому форматі), така публікація не є електронним джерелом. Не рекомендується використовувати непагіновані (тобто без нумерації сторінок) електронні версії паперових публікацій, слід шукати доступ до пагінованих паперових чи цифрових версій, щоб мати змогу правильно оформити посилання і бібліографію.

Складаючи бібліографію, розрізняють тексти-об'єкти і власне наукові тексти. Наприклад, якщо досліджують культурні війни в сучасних українських медіа, то текстами-об'єктами напевне стануть журналістські дописи, тексти з блогосфери чи соціальних мереж, тощо, які не належать до наукових видань. Тексти-об'єкти оформлюють окремим списком, який передує бібліографії і називається «Джерела», зберігаючи при цьому наскрізну нумерацію.

Рекомендована кількість позицій в бібліографічному списку (не враховуючи джерела) така: курсова 2-го року бакалаврату: 35 – 40 позицій; курсова 3-го року бакалаврату: 40 – 45 позицій; курсова з сертифікатної програми «Музеєзнавство», «Мистецтвознавство»: 35 – 40 позицій; бакалаврська кваліфікаційна: 60 – 80 позицій; магістерська кваліфікаційна: 80 – 90 позицій.

У роботах, в яких матеріалом є невербальні тексти, до бібліографії додають відповідний список цих невербальних матеріалів. Якщо це фільми, його називають фільмографією. Якщо відео – відеографією. Якщо матеріал включає змішані медіа, як от мистецькі твори на різних носіях, теле- чи радіопередачі, цифрові ігри, мультимедійні проекти, інтернет-платформи, комп'ютерні програми, дата-бази і т.п., цей список називається медіаграфією. Фільмографію, відеографію чи медіаграфію оформлюють у алфавітному порядку за назвою, назви перекладаються українською мовою (в дужках можна подати назву мовою оригіналу).

Важливим аспектом оформлення роботи є її *редагування*. Без ретельної редакторської перевірки і коректури робота вважається незавершеною. Неприпустимо подавати роботу, яка містить граматичні, пунктуаційні помилки, побиті і незакінчені речення, русизми, ненаукову, розмовну стилістику, як от зменшувально-пестливі форми слів, прислів'я і меми (якщо вони не є об'єктами досліджень), надмір епітетів, знаки оклику, смайлики.

Готовий варіант роботи (після узгодження його з керівником чи керівницею) роздруковують у двох примірниках і переплітають. Один варіант подають на кафедру, другий – рецензенту чи рецензентці.

Кожна робота для того, щоб бути допущеною до захисту, проходить перевірку на плагіат. Перш ніж приступати до роботи необхідно ознайомитись з Положенням про академічну доброчесність здобувачів освіти НаУКМА⁶.

На *захисті* студент чи студентка зачитує свій виступ, після чого дає відповіді на питання комісії. Далі зачитують рецензію на роботу, після чого студент чи студентка дає відповідь на критичні зауваження, висловлені в ній. Завершує процедуру захисту відгук наукового керівника чи керівниці. Виступ для захисту готують у письмовій формі і узгоджують з керівником чи керівницею. Тривалість виступу для курсових: до п'яти хвилин (відповідає читанню вголос приблизно однієї-двох сторінок 14м кеглем з інтервалом 1,5), для кваліфікаційних бакалаврських до семи хвилин (відповідає читанню вголос приблизно двох-трьох сторінок 14м кеглем з інтервалом 1,5), магістерських до десяти хвилин (відповідає читанню вголос приблизно чотирьох-п'яти сторінок 14м кеглем з інтервалом 1,5).

⁶ Положення про академічну доброчесність здобувачів освіти НаУКМА [Електронний ресурс] // НаУКМА : [сайт]. Київ, 2018. Режим доступу: URL: https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/sogodennya/dokumenty-naukma/doc_view/577-polozhennia-pro-akademichnu-dobrochesnist-zdobuvachiv-osvity-u-naukma

II. ЗМІСТОВНЕ ПОЯСНЕННЯ СТРУКТУРИ РОБОТИ

Як вже зазначалось, курсова/кваліфікаційна робота складається з титульної сторінки, змісту, вступу, розділів, висновків, бібліографії, та за потреби, додатків. Розглянемо змістовні аспекти структурних складових роботи.

Назва роботи

На відміну від народної мудрості, згідно з якою як корабель назвеш, так він і попливе, в написанні наукової роботи, яку, безперечно, можна порівнювати з мандрівкою у відкритих водах людської думки, є чудова перевага над кораблем: назву роботи можна уточнювати і вдосконалювати під час самої роботи. Бувають випадки, коли вдається одразу сформулювати назву роботи, однак зазвичай між орієнтовною назвою, яку подають на початку написання роботи, і остаточною, яку затверджують на передзахисті – безперервний процес пошуку кращої. Назва може варіюватись протягом роботи, добре придумати кілька можливих назв, добре мати цілий список назв. Але остаточне рішення щодо назви слід приймати тоді, коли робота вже практично написана, коли вона перебуває на стадії редагування.

Який критерій хорошої назви роботи? Головним критерієм є те, чи вона стисло охоплює ключову проблему роботи, її основне дослідницьке питання. Слова «проблема» і «питання» тут вжито не випадково, вони складають суть хорошої назви. Для того, щоб перевірити, наскільки хороша та чи інша назва, варто провести мисленнєвий експеримент і переформулювати її у питання. Якщо назва у питання не переформулюється, вона не містить проблеми, отже не відповідає критерію хорошої назви. Наступним кроком для перевірки того, наскільки назва охоплює ключову проблему роботи в нашому мисленнєвому експерименті, ми запитуємо себе, яка мета нашої роботи, що ми хочемо цією роботою досягнути, а потім звіряємо результат із назвою. Зрозуміло, що ці експерименти здійснюються у якості серії наближень в процесі роботи. Не слід очікувати остаточного результату з першої спроби, це вправа, яку доведеться повторювати багато разів, поки не вдасться сформулювати найбільш вдалий варіант. Другим важливим критерієм хорошої назви є те, що вона має складатись переважно із ключових слів і словосполучень, тобто в ній не повинно бути зайвих, порожніх слів (таких як «проблема», чи тим більше «актуальна проблема»). Для того, щоб перевірити, чи не затесалось в назву порожнє слово можна провести такий мисленнєвий експеримент: визначити, яке слово можна викреслити з назви так, щоб значення від цього не постраждало. Завжди слід перевіряти назву за цим критерієм. Зайві, порожні слова слід безжально викреслювати. Слова, які можуть не бути в назві без втрати змісту, не повинні в ній бути.

Українська академічна традиція не вітає метафоричні назви, які допускаються в англomовній академічній традиції. Зазвичай, у англomовній традиції перша частина назви є більш образною, а через двокрапку йде її концептуальне розшифрування. Як приклад такого англomовного формату можна навести назви кількох книжок Сюзан Бак-Морс: «The Dialectics of Seeing: Walter Benjamin and the Arcades Project»; «Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass Utopia in East and West»; «Thinking Past Terror: Islamism and Critical Theory on the Left»⁷. Натомість українська академічна традиція немов відсікає першу, метафоричну частину, яка йде в англomовній перед двокрапкою, і зберігає лише концептуальне розшифрування, яке, однак, може містити певну метафоричність у гомеопатичних дозах. Для прикладу наведемо назви кваліфікаційних робіт випускниць кафедри культурології, з якими можна ознайомитись в електронному архіві ekmair: Катерини

⁷ Buck-Morss, S. The Dialectics of Seeing: Walter Benjamin and the Arcades Project. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1991. 505 p.; Buck-Morss, S. Dreamworld and Catastrophe: The Passing of Mass Utopia in East and West. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2002. 368 p.; Buck-Morss, S. Thinking Past Terror: Islamism and Critical Theory on the Left. New York: Verso, 2003. 160 p.

Рибачук «Трансформація наративних технік від класичного кіно до цифрових трансмедіальних проєктів»; Євгенії Олійник «Фотографічна репрезентація війни на сході України»; Катерини Бухало «Використання міфу про Велику Вітчизняну війну як інструменту історичної політики Путінського режиму у сучасному російському кінематографі: від 60-ї до 70-ї річниці» і вже наближену до англомовного академічного стандарту назву роботи Марії Терновської «Проект "істеричного тіла" П'єра Жане: винайдення та критичний потенціал»⁸.

Як видно з наведених прикладів, назви можуть мати різний ступінь деталізації – від мінімальної (6 слів) у Євгенії Олійник, до максимальної (21 слово) у Катерини Бухало. Зазвичай нормою для назви є 9 – 11 слів. У назві також варто зазначати, якщо це суттєво для роботи, хронологічні та географічні рамки матеріалу, на якому побудовано роботу (ця інформація подається у дужках). Формулювання назви роботи це творчий процес, результатом якого є найбільш економне вираження її змісту. Хороша назва – це половина роботи.

Вступ

Вимоги до дисертації, як вони сформульовані на даному етапі існування української науки, дещо відрізняються від західних, англомовних, насамперед у більш формалізованій структурі вступу, яка дісталась нам у спадок з радянського часу. Як у західних, так і в українських дисертаціях вступ відіграє функцію самоопису роботи. У вступі (як і у висновках) не повинно бути нічого нового, у порівнянні з самою роботою, тобто у ньому не поміщують інформацію, яка відсутня у самій роботі. Вступ (як і висновки, хоч і по-іншому) має дати стислу картину самої роботи, створити загальне уявлення про те, чим є дана робота. Відмінність між західними, англомовними і українськими науковими роботами полягає не у функції вступу, а у формі: в українській науковій роботі існує дуже чіткий набір пунктів у наперед визначеній послідовності, які мають бути висвітлені у вступі. Як вже зазначалось, це: актуальність, ступінь наукової розробки, об'єкт і предмет, мета і завдання, метод, наукова новизна, структура роботи. Кожен пункт починають з нового абзацу і виділяють курсивом (як це зроблено нижче).

Розглянемо детально кожен із пунктів вступу.

Актуальність. Вступ розпочинають доволі вільним представленням роботи, яке лише дуже загально визначають як її актуальність. У цьому пункті дають характеристику того, про що ця робота, з наголосом на тому, чому вона важлива і навіщо вона була потрібна. Актуальність асоціюється із поточними проблемами нашого суспільства, і тому спокусливо її формулювати з огляду на те, які рішення цих проблем даються в роботі. Однак, попри те, що таке формулювання є цілком легітимним (відносини між суспільством і університетом є предметом переговорів, і їх найкраще визначити не як повну незалежність, а по-альтєсерівськи, як відносну автономію), безпосередня соціально-корисна актуальність роботи далеко не вичерпує її власне наукової актуальності і є, так би мовити, факультативною. Це очевидно для більшості досліджень культур минулого. Однак це стосується і сучасної тематики. Наприклад, дослідження владних відносин в урбаністичному

⁸ Рибачук, К. Трансформація наративних технік від класичного кіно до цифрових трансмедіальних проєктів : кваліфікаційна робота на здобуття ступеню магістра культурології [Електронний ресурс] // НаУКМА, 2016. Режим доступу : URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/11608>; Олійник Є. Фотографічна репрезентація війни на сході України : кваліфікаційна робота на здобуття ступеню магістра культурології [Електронний ресурс] // НаУКМА, 2016. Режим доступу : URL : <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9120>; Бухало К. Використання міфу про Велику Вітчизняну війну як інструменту історичної політики Путінського режиму у сучасному російському кінематографі: від 60-ї до 70-ї річниці : кваліфікаційна робота на здобуття ступеню магістра культурології [Електронний ресурс] // НаУКМА, 2015. Режим доступу : URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4473>; Терновська М. Проект "істеричного тіла" П'єра Жане: винайдення та критичний потенціал : кваліфікаційна робота на здобуття ступеню магістра культурології [Електронний ресурс] // НаУКМА, 2018. Режим доступу : URL : <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/13909>.

просторі чи культурних воєн в медіа може мати безпосереднє застосування до сучасної ситуації, в якій перебуває суспільство, однак воно вписується в цілу традицію урбаністичної думки чи медіа теорії і цінується, насамперед, саме як внесок у подальшу розробку цієї думки. Тому, формулюючи актуальність роботи, слід враховувати відносну автономію академічної спільноти від суспільства і, відповідно, наявність внутрішньої актуальності всередині наукових досліджень.

Як найперший пункт вступу, актуальність подається досить вільно, це не одне і не два речення, а кілька абзаців, які також розкривають суть роботи, вводять у її базові питання, дають ключові приклади. Подальші пункти вступу (окрім ступеня наукової розробки) пишуться більш формалізовано і стисло, одним чи кількома реченнями.

Ступінь наукової розробки. У цьому пункті дають систематизований виклад стану розробленості питання, яке розглядається в роботі. Це, насамперед, передбачає огляд літератури (іноді цей пункт формулюють саме так). Однак не достатньо просто перерахувати імена авторів чи авторок, що зробили внесок у проблему, яку розглянуто в роботі. Якісний виклад ступеню наукової розробки передбачає систематизацію авторів та авторок, до розробок яких звертається дана робота, тобто спершу виділяють проблему чи тему, а потім перераховують авторів і авторок, які нею займалися, коротко підсумовують їхній внесок. Зазвичай, таких тем і проблем має бути кілька, і там де це можливо, їх впорядковують від загального до конкретного. Огляд попередніх досліджень будується у залежності від того, який фокус зроблено в роботі. Наприклад, якщо ви досліджуєте культурні війни в сучасних українських медіа, то описуючи ступінь наукової розробки цієї проблеми варто почати з найзагальнішого – огляду досліджень культурних воєн. Далі доречно перейти до огляду досліджень культурних воєн у медіа. Можна дати огляд теорій медіа, якщо вони використовуються в роботі, або, якщо робота йде в іншому напрямку – показові зразки досліджень культурних війн у медіа. Далі вже можна перейти до огляду досліджень саме українського контексту: вказати (якщо вони є) наявні дослідження з цього питання. Також слід описати емпіричний матеріал (або тексти-об'єкти), який було опрацьовано у ході дослідження, при цьому дуже чітко вказати межі опрацьованого матеріалу, зазначити, чи він вже підлягав аналізу науковцями.

Важливо використовувати не лише україномовні та російськомовні, але також англomовні академічні дослідження. На сьогодні доступ до англomовних текстів значно розширився, багато з них можна знайти в електронних архівах і бібліотеках. Існує також можливість замовляти книжки через «Амазон», зокрема використані копії, які є суттєва доступніші за ціною.

Описуючи ступінь наукової розробки теми окреслюють увесь «ландшафт» дослідницького поля даної тематики, більш «проорані» ділянки, менш досліджені сфери, сліпі плями. Цей пункт також дає можливість віддати належне усім тим науковцям, в діалозі з якими постала ваша робота. Адже наукове дослідження, як і мислення загалом, попри позірну самотність цього виду діяльності, завжди проходить у розмові з іншими авторами. Дослідження ніколи не починається з чистого аркуша і завжди є лише доповненням, уточненням і переосмисленням того, що зробили наші попередники. Писання має діалогічний характер.

Об'єкт і предмет. Об'єкт і предмет дають конденсовані відповіді на питання, про що дане дослідження. Але дають їх по-різному, можна сказати з діаметрально протилежних ракурсів. Об'єкт – це окреме явище в зовнішній реальності (звісно, може йтись і про сукупність явищ), а предмет це те питання, з яким дослідник чи дослідниця підходять до вивчення цього явища. Тобто в предметі вказують дослідницьку точку зору на об'єкт, предмет дослідження розкриває те питання, яке ставлять до об'єкту дослідження. Дослідник чи дослідниця обирає як об'єкт (тобто обмежує безмежну реальність певними рамками), так і предмет (тобто обмежує майже безмежну кількість питань, які можна поставити до даного об'єкту, окремим питанням). Якщо об'єкт перебуває на боці зовнішньої реальності, то предмет – на боці суб'єкта. Якщо вже зовсім буквально: в об'єкті міститься об'єктивне

існування, у предметі – суб'єктивне бачення. Це відповідає англійському слововжитку: об'єкт – object, предмет – subject (наприклад, предмет розмови – subject of conversation).

Отже, формулюючи об'єкт і предмет ставлять собі два взаємопов'язані питання. По-перше, які зовнішні явища реальності я розглядаю, тобто що є матеріалом мого дослідження? По-друге, під яким ракурсом, з якої точки зору я цей матеріал розглядаю, з яким питанням я до нього підходжу? Візьмемо дуже елементарний приклад. Припустимо, ми вибираємо об'єктом нашого дослідження стілець. Але один і той самий об'єкт ми можемо розглядати під різними ракурсами: ми можемо досліджувати трансформацію і множинність стилів стільця, протиставляти індивідуальні, авторські та масові зразки в різні періоди. Або в ширшому історичному розрізі ми можемо розглядати стілець як прояв соціальних трансформацій: стілець – як культурний аналог індивідуалізму модерного суспільства на противагу лавам як культурному аналогу колективізму традиційного суспільства. Ми можемо здійснювати порівняння різних синхронних культур в антропологічному ракурсі, наприклад, порівнюючи наявність стільця у культурі заходу з його відсутністю у далекосхідних культурах, де заведено сидіти на підлозі, і те, яким чином це впливає на фізіологію і психологію західної і східної людини. Ми можемо сформулювати наш предмет на більш уявному плані: простежити використання стільця як образу в філософії і мистецтві, починаючи зі знаменитого танцюючого стільця у розділі про товарний фетишизм із Марксового «Капіталу» (насправді, у Маркса танцює стіл, але для краси прикладу уявимо, що це робить стілець – у нього теж є ніжки), закінчуючи знаменитим зразком концептуального мистецтва «Один і три стільці» (1965) Джозефа Кошута. Цей мисленнєвий експеримент з можливих питань, які ми ставимо до одного об'єкта (стільця), множинності ракурсів його дослідження, має на меті показати, що один об'єкт дає (майже) безкінечну кількість предметів. Саме тому говорять, що об'єкт (семантично) ширший за предмет. Звичайно, об'єкти для дослідження в наукових роботах є значно складнішими, ніж простий стілець, але такий елементарний приклад було обрано для того, щоб якомога більш наочно продемонструвати сам принцип розрізнення між об'єктом і предметом.

Не завжди, але часто, об'єкт – матеріальний, він зі сфери того, що вже існує в реальності, і, зазвичай, на нього можна вказати пальцем. Предмет матеріальним не може бути за визначенням, на нього не можна вказати пальцем, оскільки він належить до сфери ідей, він ідеальний (у сенсі протилежності до матерії, а не в оціночному сенсі). Предмет нематеріальний ще й тому, що він позначає відношення між об'єктом і суб'єктом: те питання, з яким дослідник чи дослідниця підходить до свого об'єкту.

Потрібно також пам'ятати про умовність поділу на об'єкт і предмет. У науковій роботі це розрізнення не практикується ніде, крім пострадянської території. Західна наука добре засвоїла те, що «сирих» об'єктів не існує, що факти завжди концептуально і теоретично навантажені, і ми самі значною мірою створюємо реальність тим, як ми ці факти добираємо і komponуємо. Тобто предмет (питання, ракурс) не просто підходить до готового об'єкта, а самим актом запитування певною мірою створює його, групує явища реальності тим чи іншим чином. Однак усвідомлення того, що об'єкт ніколи не є «нульовою точкою», а завжди передбачає певний погляд, і часто досить ангажований, не відміння вимоги об'єктивності наукового дослідження, оскільки об'єктивність полягає не у відмові від суб'єктивної позиції, що строго кажучи неможливо, а у її рефлексуванні і проясненні. Саме це рефлексування і прояснення здійснюється у розрізненні об'єкта і предмета дослідження.

Західні, зокрема англомовні, науковці не формулюють об'єкт і предмет свого дослідження так чітко, як це вимагається в (пост)радянській академічній традиції. В англомовних дослідженнях об'єкт і предмет не вказують в жодній передмові ні до звичайних наукових книжок, ні до більш формалізованих дисертацій. Однак західні науковці завжди тою чи іншою мірою проясняють для себе і матеріал свого дослідження, і дослідницьке питання, яке вони до нього ставлять, просто роблять це менш формально.

Якщо зрозуміти якісну відмінність між об'єктом (матеріалом) і предметом (дослідницьким питанням) як двома аспектами того, про що йдеться в дослідженні, а також врахувати відносну умовність розрізнення між ними, то їхнє формулювання перестає бути

монструозною бюрократизацією думки, а, навпаки, відкриває можливість прояснити для себе багато важливих питань. Як мінімум, воно є хорошою розумовою гімнастикою.

Мета і завдання. Це найбільш простий і очевидний пункт у вступі, який відповідає на питання, яка мета була поставлена в роботі і конкретизує цю мету у більш локальних, часткових завданнях, які необхідно виконати для досягнення загальної мети. Цей пункт передбачає стандартне формулювання: «метою даної роботи є...»; «поставлена мета передбачає такі завдання...». Мету та кожне із завдань зазвичай формулюють одним реченням, і, оскільки вони передбачають дію, то ці речення починаються дієсловами, які позначають мисленнєві операції. Наприклад: визначити, дослідити, з'ясувати, розкрити, окреслити, прояснити, сформулювати, уточнити, проаналізувати, перевірити, розробити, синтезувати, узагальнити, довести, тощо. Кожне завдання дається з нового рядка і виділяється табуляцією (зазвичай – тире).

Формулюючи мету і завдання орієнтуються на назву роботи і розділів та підрозділів. Якщо назва – це фраза, неповне речення, бо з неї еліміновано дієслово, то мета (і завдання) перетворює цю фразу у речення, яке спрямоване на дію. Узгодження назви і мети (завдань) дуже важливе для когерентності, тобто внутрішньої цілісності роботи, однак переформулювання назви у мету (завдання), не повинно бути надто дослівним, оскільки воно має давати поглиблення розуміння. У формулюванні мети (завдань) слід використовувати ключові слова і словосполучення з назви роботи (розділів та підрозділів), для того, щоб експлікувати їхню інтенцію. Крім того, слід враховувати, що деякі «наскрізні» завдання можуть не відображатись у назвах розділів та підрозділів і потребують окремого формулювання. Забігаючи наперед слід зазначити, що формулювання мети і завдань роботи узгоджується не лише із назвами – роботи, розділів і підрозділів, але й лягає в основу висновків. Висновки пишуться як своєрідний «звіт» про результати виконання поставленої мети і завдань роботи і відтворюють їхню послідовність. Зверніть увагу, що результат виконання завдань не обов'язково має бути позитивним, наприклад, якщо одне із завдань передбачало перевірку плідності якоїсь інтерпретації, і ця перевірка показала, що інтерпретація не працює, це теж результат і його теж потрібно зазначити. Саме тому мету і завдання роботи формулюють таким чином, щоб вони передбачали відкритість і можливість різних варіантів результатів (позитивних, негативних і зовсім неочікуваних), а вже у висновках викладаються самі результати у їхній конкретності і відносній завершеності.

Метод. У гуманітарних дисциплінах, а особливо в такому інтердисциплінарному полі, як культурологія, метод має проблематичний статус. Гуманітарні науки Нового часу завжди перебували у непростому діалозі з природничими науками, в яких метод, тобто певні універсальні процедури, які може повторити кожен дослідник чи дослідниця і які приведуть до однакових результатів, є визначальним критерієм наукової істини. Ганс-Георг Гадамер завершує перший том своєї фундаментальної праці з філософської герменевтики «Істина і метод», присвяченої, зокрема, розробці специфіки гуманітарних наук, таким твердженням: «Наші дослідження загалом показали, що застосування наукових методів ще не досить, аби гарантувати істину. Це ж стосується особливо й передовсім гуманітарних наук, але означає не обмеження їхньої науковості, а навпаки, легітимацію їхньої, висунутої з давніх-давен претензії на особливе значення для людини. Той факт, що у здійснюваному нами пізнанні бере участь ще й власне буття того, хто пізнає, дійсно кладе межу «методові», але не науці. Те, чого не спроможний досягнути інструмент методу, має й може бути досягнутим через дисципліну запитування й дослідження, яка й забезпечує істину»⁹. Власне, тут йдеться про те, що вже вище зазначалось стосовно об'єкта і предмета, а саме про неможливість скасувати суб'єктивну позицію у гуманітарній науці. Однак це, як підкреслює Гадамер, не позбавляє її наукового статусу завдяки тому, що він називає «дисципліною запитування й дослідження». Ця дисципліна має рефлексивний характер і спрямована на строге прояснення власних засновків, тієї позиції, з якої дослідник чи дослідниця ставить своє питання.

⁹ Гадамер Г.-Г. Істина і метод : Пер. з нім. Київ: Юніверс, 2000. Т.І. С. 453.

Філософ науки, один з чільних представників наукового раціоналізму Карл Поппер теж визначає відмінність гуманітарних (історичних, в його термінології) наук від природничих наук, тобто наук про одиничне і наук про загальне, через ту роль, яку в них відіграє «власне буття того, хто пізнає» або «точка зору». Він пише: «... і в історії, і в науці ми не можемо уникнути прийняття тієї чи іншої вихідної точки зору, а віра в те, що ми можемо це зробити, неминуче веде до самообману і втрати критичного погляду на речі. Зрозуміло, це не означає, що ми можемо за нашою власною примхою фальсифікувати все, що ми побажаємо, чи зневажливо ставитись до питань істинності. Кожен історичний опис фактів є або істинним, або хибним незалежно від того, наскільки важко нам вирішити питання його істинності чи хибності. Становище історії до певної міри подібне до становища природничих наук, наприклад фізики. Однак, якщо ми порівнюємо роль, яку грає «точка зору» в історії, з її роллю у фізиці, то виявляємо велику відмінність. У фізиці «точка зору» зазвичай виступає у формі фізичної теорії, яку ми можемо перевірити за допомогою нових фактів. Для історії ця проблема не є такою простою... Історичні факти неможливо відтворити або створити за нашою волею і, до того ж, вони зібрані у відповідності з точкою зору, яка в нас є... Такі історичні теорії я буду називати – на відміну від наукових теорій – “загальними інтерпретаціями”»¹⁰. Як видно із цього твердження, інтерпретація – унікальні, неповторювані факти, «зібрані у відповідності з точкою зору», є не стільки методом, скільки гуманітарним аналогом того, що в природничих науках є методом (як послідовністю операцій, які може повторити кожен). Якщо природничі науки є експериментальними, то гуманітарні – інтпретаційними.

Однак відсутність можливості експериментальної перевірки «теорії», а точніше, інтерпретації, у гуманітарній науці зовсім не дає ліцензії на інтелектуальне свавілля. Умберто Еко виклав проблему критерію істинності інтерпретації в серії лекцій, виголошених 1990 року у Кембриджському університеті під назвою «Інтерпретація та надінтерпретація». Говорячи про надінтерпретацію Еко обертає питання критеріїв істинності, зазначаючи: «Я вважаю, що навпаки, можемо прийняти певний вид засад Поппера, а саме, якщо не існує правил, що дозволяють стверджувати, які інтерпретації “найкращі”, то бодай існує правило, яке дозволяє пізнати, які “погані”»¹¹. Еко наводить приклад такої «поганої» інтерпретації, або надінтерпретації. У вірші Водсворта «I wander lonely as a cloud» є рядок: «A poet could not but be gay». Помилково, зазначає Еко, вичитувати в ньому сексуальну орієнтацію поета, оскільки в епоху Водсворта слово «gay» («радісний») ще не набуло сексуальних конотацій: відповідно до тодішньої лексичної системи значення цього прикметника обмежувалось сферою емоцій¹². Інтерпретація як аналог методу в гуманітарних науках має дуже чіткі об’єктивні межі, за якими вона перетворюється на надінтерпретацію.

Таким чином, специфікою гуманітарних наук є те, що вони мають справу з одиничними, неповторними, історичними фактами, завжди вже навантаженими точкою зору, «власним буттям того, хто пізнає», на відміну від природничих наук що звертаються до універсальних, позаісторичних законів, які вичитують в «книзі природи». Загальною згодою, до якої дійшли гуманітарії та епістемологи протягом ХХ ст., є те, що аналогом методу природничих наук, з їхнім наголосом на емпіричній перевірці та індуктивних узагальненнях (тобто виведенні певних загальних тенденцій з одиничних фактів) в гуманітарії є інтерпретація.

Ще одна специфіка «методу» в гуманітарних науках полягає у тому, що він рефлексується *post factum*. Джорджіо Агамбен починає вступ до своїх роздумів про (фукіанський) метод таким твердженням: «Будь-хто знайомий з дослідженням в гуманітарних науках знає, що всупереч звичній думці, рефлексії стосовно методу зазвичай йдуть після практичного застосування, а не передують йому. Це справа, отже, останніх і передостанніх думок, які обговорюються з друзями і колегами, які легітимно можуть бути

¹⁰ Поппер К. Открытое общество и его враги. Киев: Ника-Центр, 2005. С. 438, 442.

¹¹ Еко У. Інтерпретація і надінтерпретація. // Умберто Еко. Маятник Фуко. Львів: Літопис, 1998. С. 654.

¹² Там само. С. 665.

вичленовані лише після широкого дослідження»¹³. Гарним прикладом цієї «оберненої» послідовності можуть бути «Міфології» Ролана Барта, який лише після того, як написав серію конкретних інтерпретацій функціонування міфу в сучасному суспільстві, зміг відрефлексувати власну методологію у фінальному есе «Міф сьогодні»¹⁴. Ми вдячні інтелектуальній чесності Барта, яка дозволила йому поставити цей методологічний розділ в кінці, а не на початку роботи.

Отже, говорячи про метод гуманітарної роботи йдеться про рефлексії над власними операціями. Краще і продуктивніше їх робити після завершення основної частини дослідження. Існує багато способів описувати методи, і це теж поле для гри творчої думки. Наведемо лише кілька прикладів методів, або точніше способів інтерпретацій, які можна застосувати в культурологічному дослідженні. Один з найбільш загальних методів – порівняльний (компаративний), він працює тоді, коли йдеться про порівняння чогось із чимось – двох літературних текстів, як в порівняльному літературознавстві (компаративістиці) чи двох тоталітарних режимів, як в політології (у цьому випадку йдеться про порівняльно-типологічний метод, оскільки режими владарювання розглядають не стільки в повноті конкретного існування, скільки як веберівські ідеальні типи). Більш емпірично зорієнтована етнографія, яка лягла в основу британського варіанту культурології (так звані Cultural Studies), має близькі до соціології методи дослідження аудиторій і спільнот, які поділяються на кількісні та якісні (детальніше про ці емпіричні методи можна прочитати тут¹⁵). Прикладом «методу» в роботі з текстами можуть бути різні варіанти його читання (інтерпретації), найбільш знаменитим прикладом якого є «симптоматичне читання», розроблене школою Альтюсера і перенесене в сферу літератури і культури Фредріком Джеймісоном в його визначальній для цілого покоління дослідників книзі «Політичне несвідоме»¹⁶. Якщо взяти більш абстрактну сферу, яка має справу з концепціями, а не з емпіричними фактами чи текстами, гарним зразком може бути метод Славоя Жижека. Даючи інтерпретацію ідеології в пост-ідеологічну епоху, Жижек визначає свій метод як «логіко-нарративну реконструкцію» та кладе в основу викладу проблематики ідеології водночас гегелівську тріаду рефлексивного руху знання: «в-собі», «для-себе», «в-собі-і-для-себе», і три основні елементи релігії, з якою він як марксист ототожнює ідеологію: доктрина, ритуали, віра як спонтанна дія¹⁷. З наведених прикладів стає зрозуміло, що «методи» в гуманітарії мають творчий, навіть авторський характер, на відміну від природничих наук, де вони є універсальними і загальновизнаними процедурами.

Гарвардський університет в рекомендаціях до написання кваліфікаційних робіт, у розділі, в якому йдеться про метод в гуманітарних науках, пропонує дві групи методів: зовнішні (контекстуальні) і внутрішні (ізоляціоністські). Згідно зі стандартами Гарвардського університету, методами першої групи є: 1) біографічне і психологічне дослідження текстів, компаративне дослідження текстів; 2) інституційне дослідження (соціальні, економічні і політичні умови створення текстів), яке включає такі складові: 2.1. дослідження гендеру, раси, етнічності, ідентичності, сексуальності, зокрема, фемінізм; 2.2. марксизм; 2.3. новий історизм, культурна критика, пост-колоніалізм; 2.4. дослідження технологій і матеріалів; 3) історія ідей; 4) дослідження міфів, архетипів, фольклору, іконографії, іконології та інших патернів візуальної та вербальної образності; 5) дослідження жанру, медіуму чи категорії мистецького об'єкту; 6) герменевтика і теорія рецепції; і навіть 7) Connoisseurship (неперекладний термін, який вказує на уміння розбиратись, обізнаність, наявність смаку і емпіричного знання). До другої, внутрішньої групи методів, згідно зі

¹³ Agamben G. The Signature of All Things: On Method, trans. Luca D'Isanto with Kevin Attell. New York: Zone Books, 2009. P. 7.

¹⁴ Барт Р. Миф сегодня // Р. Барт Мифологии. Москва: Академический проект, 2010. С. 265 – 323.

¹⁵ Research Methods for Cultural Studies / Ed. M. Pickering. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008. 240 p.

¹⁶ Jameson F. The Political Unconscious : Narrative as a Socially Symbolic Act. London, New York: Routledge, 2002. 296 p.

¹⁷ Žižek S. The Spectre of Ideology in Mapping Ideology. Ed. by Slavoj Žižek. London, New York: Verso, 1994. P. 1 – 33.

стандартами Гарвардського університету, належать різні підходи до читання текстів, що в них робиться наголос на співвідношенні форми і змісту: 1) структуралізм; 2) формалізм і семіотика; 3) деконструкція і постструктуралізм; 4) феноменологія. Також наголошується на тому, що можуть існувати комбіновані методи, наприклад, феміністичний марксизм¹⁸.

Зрозуміло, що традиції американської академічної спільноти дещо відрізняються від традицій української, пострадянської академічної спільноти, але використовуючи загальну карту методів в гуманітарії, окреслену в інструкції Гарвардського університету, а також розуміючи специфіку гуманітарного «методу» на відміну від природничого, ви маєте початковий інструментарій для того, щоб осмислити операції, здійснені у вашій роботі і спробувати дати їм якомога більш повне і точне визначення. Осмислення власного методу може стати не менш творчою частиною вашої роботи, ніж саме дослідження.

Наукова новизна. У цьому пункті, який є факультативним, зазначають оригінальний внесок автора чи авторки в наукову розробку того чи іншого питання. Курсові і кваліфікаційні роботи є учбовими, тому пункт наукової новизни не є для них обов'язковим, хоча студентські роботи можуть містити наукову новизну, і це, безперечно, стає великим плюсом роботи. Наукову новизну формулюють коротко, починаючи зі стандартної фрази: «Вперше було зроблено, з'ясовано, відкрито тощо...». Однак, формулюючи наукову оригінальність своєї роботи уникайте спокуси винайти велосипед. Зокрема уникайте таких формулювань наукової новизни, які базуються на тому, що певна проблематика не розробляється в Україні. Намагайтесь одразу мислити себе частиною світової наукової спільноти: науку неможливо побудувати, обмеживши її «однією, окремо взятою країною», наукове мислення принципово інтернаціоналістичне. Якщо у роботі, на вашу думку, немає наукової новизни, цей пункт можна пропустити (особливо це стосується курсових робіт). Не треба гнатись за науковою новизною, основне завдання учбової роботи – оволодіти навиками наукового письма, а не зробити наукове відкриття.

Структура роботи. У цьому пункті, який має суто формальний характер, вказують складові частини роботи, він є перетвореним на суцільний текст змістом. Стандартне формулювання передбачає таку фразу: «Робота складається зі вступу, такої-то кількості розділів, такої-то кількості підрозділів, висновків, бібліографії і, якщо є, медіаграфії та додатків (вказуються додатки – ілюстрації, документи, інтерв'ю)».

Основна частина роботи

Основна частина роботи ділиться на розділи та підрозділи. Розділи та підрозділи визначаються єдністю проблематики, яка в них розглядається. Розділ розпочинається вступним абзацом, в якому окреслюють його зміст, далі йдуть підрозділи (два і більше). Завершується розділ підсумками, які зазвичай відокремлюють рядком, але без зазначення підзаголовку «підсумки». Для того, щоб показати, що йдеться про підсумкову частину розділу використовують формулювання: «Отже, ми побачили...», «Підсумовуючи, можна сказати, що...», «Розглянувши дану проблематику, ми з'ясували, що...» та ін. Підсумки розділу можуть займати один або кілька абзаців. У підсумках розділу, подібно до загальних висновків, не повинно бути нічого нового щодо матеріалу розділу, але й категорично неприпустимо робити дослівні повтори фрагментів власного тексту (самоплагіат). У підсумках використовують ключові слова і фрази, які охоплюють проблеми, розглянуті в розділі, але синтезують нове знання – у стислій формі описують результат роботи, проробленої в даному розділі. Здатність по-новому, більш економно сформулювати результати роботи – це важливе уміння, якому студенти і студентки навчаються в процесі написання роботи.

Висновки

¹⁸ Methods in the Humanities [Electronic resource] // Harvard University : [site]. Cambridge, Massachusetts, [2010?] URL: <https://thesis.extension.harvard.edu/humanities-research-methods>

Структурно висновки відповідають тій частині вступу, у якій сформульовані мета і завдання роботи. Подібно до підсумків до розділів, загальні висновки до роботи є стислим викладом результатів роботи, вони не повинні містити нового матеріалу, а лише дають синтезований виклад проробленої роботи. У висновках не повинно бути цитувань інших авторів – тут подається винятково рефлексія над власним пройденим у ході дослідження шляхом. Розвиваючи метафору роботи як подорожі, можна сказати, що у вступі описано ситуацію перед початком шляху, коли у автора чи авторки є лише абстрактна і неповна карта його чи її маршруту, на яку, в ході самої подорожі додаються нові і нові дані, перевіряючись і наповнюючись конкретикою безпосереднього досвіду пересування: щось справджується, щось відкидається, щось уточнюється. Основна частина роботи – це опис шляху. Висновки ж подають приріст знання, який відбувся між початком шляху і його завершенням, вони показують відмінність між картою перед тим, як подорож розпочалась, і після того, як вона була завершена, причому ця відмінність, як вже зазначалось, не обов'язково має бути позитивною. Негативний результат, тобто виявлення незнання там, де раніше вбачалось знання, є не менш цінним, ніж осягання знанням ділянки, яка раніше була вкрита темрявою незнання. Здатність осмислити на новому рівні узагальнення пройдений у ході роботи шлях – важлива складова арсеналу науковця, саме оволодіння цією здатністю має бути продемонстровано у висновках до роботи. Так само як у підсумках до розділів, у загальних висновках до роботи не допускається використання самоплагіату (тобто дослівного перенесення фрагментів написаного тексту з основної частини роботи). Операція copy-paste є абсолютним табу в науці, яка, як і природа, не любить і не приймає копій. Здатність знову і знову, щоразу на вищих щаблях узагальнення описувати результати роботи – це запорука наукового прогресу.

Бібліографія і медіаграфія

Бібліографія є надзвичайно важливою складовою роботи, у ній вказуються усі використані та згадані в роботі джерела, які подаються у алфавітному порядку за першою літерою прізвища автора (якщо публікація без автора – за першою літерою назви). Як вже зазначалося вище, коли ми розглядали питання методу, гуманітарні науки не є точними у тому сенсі, у якому точними є природничі науки – відсутність можливості проводити експерименти і унікальний матеріал культурної традиції вимагають не індуктивних узагальнень, а інтерпретацій. Однак якщо і є у гуманітарних науках сфера, в якій вимагається абсолютна точність, то це оформлення посилань і бібліографії. Як ще свого часу показав Людвіг Вітгенштайн, фактом є не зміст висловлювання, наприклад, «сьогодні сонячна погода», а те, що хтось конкретний в конкретний час і в конкретному місці зробив це висловлювання, тобто сам акт висловлювання. Це безпосередньо стосується гуманітарних наук, в яких зміст висловлювання є об'єктом постійних реінтерпретацій, а не експериментальних перевірок, як у природничих науках. Якщо можна говорити про факти в гуманітарних науках, то ними є саме акти висловлювання, які мають конкретного автора, конкретний контекст, і точність цитування яких можна перевірити. Повертаючись до нашого прикладу, фактом буде те, що у такій-то книжці такий-то автор чи авторка сказав чи сказала, що «сьогодні сонячна погода». Принципова важливість посилань в гуманітарії передбачає, що будь-хто може перевірити цей факт, відкривши книжку цього автора чи авторки на вказаній сторінці і знайшовши там відповідне твердження. При цьому істинність, а також смислові імплікації цього твердження є об'єктом інтерпретації, а не лише перевірки: інтерпретуючи, ми запитуємо себе не лише чи справді твердження «сьогодні сонячна погода» було на момент висловлювання істинним (часто це просто неможливо перевірити), а й що цим твердженням автор чи авторка намагались сказати чи зробити.

Посилання, які роблять в основному тексті та список літератури (бібліографія), який дають після висновків, є запорукою точності фактів висловлювання, наведених у роботі. Належне оформлення посилань – це показник дотримання наукової гідності. Тому до оформлення бібліографії потрібно ставитись серйозно і відповідально, вказуючи повну інформацію про видання, яке використовують (автор, назва, місце видання, видавництво, рік

і кількість сторінок). Адже, наприклад, може існувати кілька різних видань однієї книжки, часто наступні видання доповнюються, або навіть просто завдяки відмінності макету мають різну кількість сторінок, тож якщо ви посилаєтесь на сторінку певної публікації, але не вказуєте року і місця його видання, то перевірити правильність цього факту стає неможливим – ви не дотримались вимог науковості.

Рекомендується складати бібліографію і медіаграфію по ходу роботи, не відкладаючи це на останню хвилину, оскільки її правильне оформлення – це суто механічна справа, яка забирає досить багато часу, а його завжди не вистачає на фінальній стадії роботи.

Додатки

Додатки – це необов'язкова складова роботи. У додатках можуть бути візуальні ілюстрації, а також документи чи інтерв'ю, які були виявлені чи зроблені у ході роботи і які раніше не публікувались. Це означає що, якщо в роботі передбачено ілюстративний матеріал, то його поміщують у окремому додатку, а не в основному тексті роботи, де лише робиться (в дужках і курсивом) посилання на додаток з вказівкою його номеру, наприклад: (*Див. Додаток 1*). Кожну ілюстрацію у додатку нумерують і підписують. У підписі вказують її походження. Якщо це кадр з фільму – то зазначають назву фільму. Якщо це власноруч зроблена фотографія, наприклад, архітектурного об'єкту – то спершу дають назву об'єкту, його основні дані (архітектор, рік, місто), потім авторство фотографії і її дату. Якщо це архівне фото – вказують архівні дані. Якщо фото взято з аналогових медіа – журналів, газет, книг – дають відповідний бібліографічний опис. Якщо фото з цифрових медіа – дають його походження і розміщення, а також дату доступу. Архівні документи подають з вказівкою на назву архіву, архівний шифр та аркуш. Самостійно проведені і неопубліковані інтерв'ю супроводжують інформацією, в якій зазначають дані про співрозмовників, а також місце і час проведення бесіди.

ІІІ. ПОРАДИ З ОРГАНІЗАЦІЇ НАПИСАННЯ ТА ЗАХИСТУ РОБОТИ

Наукова робота – це повільний і регулярний процес, ударництво в ній є надзвичайно шкідливим. Процес накопичення, переробки і синтезування знання вимагає часу, при чому не лише часу для інтенсивного писання, що є фінальною стадією роботи, але й часу для осмислення, як свідомого так і несвідомого синтезування окремих елементів, виявлення патернів. Робота вимагає постійного повернення не тільки за стіл у фізичному плані, але й до думок, ідей, питань, постійного їх переосмислення, пошуку нових, з першого погляду непомічених ракурсів на те чи інше явище, встановлення раніше не виявлених зв'язків. Усе це – повільні процеси, аналогами яких у фізичному світі є процес травлення в організмі чи геологічні процеси. Тому ваш успіх починається з усвідомлення того, що чим раніше ви почнете працювати над роботою, тим більше часу у вас створити справді цінний продукт.

Дуже часто, оскільки студенти і студентки не знають, як приступитись до роботи, вони схильні відкладати її на потім, щоб зрештою працювати на надриві, що не лише дає погані результати, а й дуже шкідливо для психічного та фізичного здоров'я. Тому встановлення регулярності, розміреного, неперервного ритму роботи, уміння подолати внутрішній опір (страхи, сумніви в собі) і почати працювати якомога раніше, не відкладаючи і водночас не ставлячи собі неможливих завдань, є найбільш важливим, базовим умінням, яке потрібно культивувати у собі. Те, що у когось це уміння проявляється спонтанно, не означає, що його не можна опанувати. Це одне з базових і часто невидимих умінь, які входять до складу того, що в соціології П'єр Бурдьйо описав як культурний капітал (вироблення культурних звичок в процесі неформального сімейного виховання, які здаються чимось природним для тих, хто їх здобув), а в психології Деніел Гоулман визначив як емоційний інтелект (здатність справлятися з внутрішніми, зазвичай негативними емоціями, інсталюваними неправильним сімейним вихованням і загальними установками того сегменту суспільства, в якому індивід

проходить свою інкультурацію). Якщо у вас є проблеми із організацією роботи, хороша новина полягає в тому, що здатність до організації роботи не є вродженою, вона може бути освоєна. В західній англійській академічній сфері вміння організувати власну наукову роботу стало предметом окремого дослідження. Насамперед йдеться про писання і читання (дві невіддільні найсуттєвіші складові дослідницького процесу в гуманітарії). Слід чітко усвідомити, що знання, яке дають в школі, для цього не достатньо. Існує багато літератури про те, яким чином писати наукові тексти¹⁹, і яким чином ефективно організувати роботу²⁰. Не претендуючи на повноту охоплення, викладу кілька ключових порад з цих питань.

Часові межі

Встановлюйте дуже чіткі часові межі для конкретного проміжку роботи. Плануйте заздалегідь не лише час початку роботи, але й час її завершення: тобто сідаючи за стіл (із книжкою, олівцем, папером, ручкою чи комп'ютером), точно визначіть, коли ви плануєте з-за столу встати, і коли настане цей час, обов'язково дотримуйтесь плану. Одна з ключових помилок неофітів, яку підкреслюють західні дослідники і яка підтверджується досвідом, полягає у відсутності кінцевої межі конкретної робочої сесії. Це дуже часто переростає у надвиснаження, непродуктивну роботу і тягне за собою негативні асоціації з трудовим процесом як таким, «страх столу» та інші фобії, які заважають раціональній організації роботи. Одна довга сесія за столом з надвикористанням сил веде до ще довшої сесії прокрастинації і є надзвичайно неефективною. Який часовий проміжок найбільш ефективний з точки зору фізіології функціонування мозку та специфіки людської уваги? Зазвичай радять працювати від однієї до двох годин за одну сесію. Ба більше, психологи встановили, що наша розумова продуктивність перебуває на піку можливостей протягом перших 20-25 хвилин роботи, а потім різко падає. Це робить подальшу роботу значно менш ефективною, тому рекомендують протягом однієї сесії через кожні 20-25 хвилин робити короткі п'ятихвилинні перерви, яких достатньо для відновлення ефективності розумової діяльності. Звичайно, кожна людина – неповторна, і це лише загальні параметри, ваше завдання не стільки механічно слідувати за ними, скільки взяти їх як вихідний пункт для того, щоб зрозуміти, як найкраще працюється вам. Завжди прислухайтесь до себе: якщо ваша голова паморочиться, спина болить, а розум відмовляється працювати, в якому часовому проміжку це не було б, наймудріше не ігнорувати ці сигнали організму. Будь-яка робота є більш успішною, якщо вона є результатом гармонійної співпраці, а не насильства (у тому числі над собою). Отже, перший секрет регулярної успішної роботи (писання) – здатність вчасно зупинитись.

Ментальна установка на роботу

Дуже важливою запорукою продуктивності роботи є та ментальна установка, з якою ви до неї приступаєте. Райнер-Марія Рільке перед тим, як сісти за стіл, вдягав свій найбільш нарядний одяг – шовкову сорочку, оксамитовий піджак, пов'язував галстук, наносив парфуми. Це був його ритуал налаштування на роботу. Звичайно, вам не обов'язково слідувати цьому зразку, якщо ви, звичайно, не претендуєте на те, щоб писати геніальні вірші. Проте налаштування на роботу, створення своєрідного ритуалу входження в цей стан (стан, який характеризується спокоєм і відчуттям достатку) є дуже важливою складовою самої роботи. Якщо запланований час роботи за столом настав, а ваш внутрішній голос протестує проти цього – прислухайтесь до нього, але не погоджуйтесь з ним повністю. Натомість запропонуйте йому компроміс – виділіть час на те, щоб налаштуватись на роботу. Це може бути прогулянка або навіть невеличкий сон, це може бути душ чи чашка чаю, це може бути

¹⁹ Harris J. D. Rewriting : how to do things with texts. Logan, Utah : Utah State University Press, 2006. 139 p.
[Електронний ресурс внутрішньої академічної мережі] Режим доступу : URL
http://elib.ukma.lan/LOC/Books/Harris_Rewriting_How_To_Do_Things_With_Texts.pdf

²⁰ Boice R. Procrastination and blocking : a novel, practical approach. Westport, Conn. : Praeger, 1996. 202 p.
[Електронний ресурс внутрішньої академічної мережі] Режим доступу :
URL: http://elib.ukma.lan/LOC/Books/Boice_Procrastination_and_Blocking.pdf

слухання музики чи стояння перед столом. Головне – це не забути, що вашою метою є не відтягування початку роботи, а навпаки – «притягування» його до себе, гармонізація вашого наміру працювати з вашим бажанням. Експериментуйте, виявіть, що працює для вас, і завжди сідайте за стіл тільки тоді, коли ваше бажання працювати дозріє.

Мірило успіху роботи (за конкретну сесію)

Одна із найбільш поширених порад авторам-початківцям, які мають проблеми з регулярним писанням (а таких більшість), це зміна критерію визначення успішності роботи. Зазвичай, автори-початківці сідають за стіл з досить туманною метою, яку можна було б сформулювати як «(на)писати роботу». Оскільки це перевершує можливості однієї сесії роботи, то вони встають з-за столу з відчуттям фрустрації. Це веде до негативних психічних установок і робить наступну сесію тяжкою повинністю, від якої автор чи авторка буде ухилятися. Тому для підвищення продуктивності писання рекомендують перенести фокус з результату на процес. Якщо простіше, сідаючи за стіл, слід ставити собі мету не «написати роботу» чи певну кількість сторінок роботи, а пописати одну чи дві години. Таким чином, успішний результат для вас гарантовано вже від самого початку, а долання внутрішнього опору роботі дається легше. А це сприяє виробленню регулярності і результат стає більш успішним (хоч ми й домовились про нього не думати, перевівши фокус на процес). Важливо також похвалити себе після завершення конкретної сесії писання або дати собі якусь матеріальну винагороду.

Писати чи читати?

У пізньорадянський час в академічному середовищі існував анекдот: кожна освічена людина має для себе зробити вибір, що вона буде робити в житті – писати чи читати. Цей анекдот відсилав до підцензурних реалій радянської науки, в якій свобода думки обмежувалась офіційною ідеологією. Парадоксальний гумор цього анекдоту полягає в тому, що одне без другого неможливо. Специфіка гуманітарного знання, на відміну від природничих наук, які читають «книгу природи», полягає в тому, що воно є, насамперед, діалогом, який ми ведемо з авторами, а точніше, з написаними книгами. Справжній вибір гуманітарія полягає в тому, як найбільш продуктивно поєднати ці дві взаємодоповнюючі форми розумової діяльності.

Одне з найбільш елегантних визначень графомана звучить так: людина, яка пише більше, ніж читає. Однак воно може трохи вводити в оману, оскільки слово «пише» тут слід було б замінити на «публікує», тобто воно стосується кінцевого, видимого продукту, який виноситься на суд читачів, – чи це широка аудиторія, чи науковий керівник і рецензент, як у випадку з курсовими і дипломними роботами. Насправді, різниці між «писати» і «публікувати» для графомана практично не існує, оскільки він чи вона публікує все, що пише. У цьому сенсі, на жаль, дуже багато студентських робіт, зроблених в маніакальному поспіху, без достатньої начитки літератури і без попереднього періоду вільного писання і подальшої обробки написаного, цілком відповідають критеріям графоманії. Однак у зрілій науковій роботі видима, опублікована частина написаного є лише вершечком айсберга невидимої роботи, про що детальніше в наступному пункті.

У наступному пункті також йтиметься про те, чому читати і писати треба одночасно, тут зосередимось на ефективному читанні. Читати книжку, розгорнувши її на першій сторінці і рухаючись рядочок за рядочком до останньої – непродуктивно, хоч саме так нас вчили у школі. Читання, метою якого є засвоєння тексту, а не проговорювання його, будується на перечитуванні, чим більше разів ми повертаємось до тексту, тим краще його засвоюємо. Але повертатись до нього слід по-різному. Дослідники ефективного читання виділяють три якісні стадії читання: pre-reading, reading, post-reading. На першій стадії (pre-reading) ми знайомимось з книжкою, прочитавши зміст і прогортавши книжку швидко, зупиняючись на короткі миті на підзаголовках, іменах, виділених курсивом словах, чи місцях, які зачепили нашу увагу. Завдання цієї стадії – скласти дуже загальне уявлення, про що ця книжка, чим вона починається і чим закінчується, що у ній згадується. Ми немо-

малюємо ескіз картини з дуже приблизно окресленими контурами, який потім, в процесі другої стадії щільного читання наповнюємо лініями, барвами, образами. Крім того, ця перша стадія дозволяє прийняти рішення, як глибоко варто читати цю книжку. А може, проглянувши її, ми прийдемо до обґрунтованого висновку, що вона зараз не на часі і лише відволікатиме нас від нашої роботи (це краще зрозуміти перш ніж витратити тиждень на її щільне читання). Можливо ми побачимо, що в цій книжці нам треба лише один чи кілька розділів. Тобто після проглядання ми розуміємо, чи повертатись нам до цієї книжки і як саме повертатись. На другій стадії – щільного читання ми читаємо книжку чи її частини вже підряд, рядок за рядком. Для того, щоб бути ефективною читачкою чи читачем, слід освоїти техніку швидкісного читання, ключові компоненти якої передбачають натренований рух очей без так званої візуальної регресії (природної тенденції ока повертатись і перечитувати наново вже прочитані слова), і без субвокалізації (вимовляння слів внутрішнім голосом), які уповільнюють процес читання в десятки разів. Швидкісне читання це візуальне читання, в якому зв'язок йде напряду між очима і мозком. Існує багато інформації про способи тренування цих навичок, зокрема вони описані в одній із перших успішних систем швидкісного читання, яку розробила Евелін Вуд²¹. Останній етап читання (post-reading) це не перечитування наново усієї книжки, а повернення до тих місць, які нас цікавлять. Він здійснюється в процесі рефлексування над прочитаним, яке краще робити в письмовій формі, як це буде показано в наступному пункті.

Стадії писання: вільне письмо, інтенсивне письмо, редагування

У романі «Чума» Альбер Камю змальовує образ письменника, який не може просунутись далі за перше речення, постійно міняючи в ньому порядок слів у пошуках досконалого варіанту. Загальновизнаною інтерпретацією цього образу є та, що Камю подав у ньому карикатуру на письменників, які приділяють надто багато уваги формі за рахунок змісту. Однак цей образ є також вдалою, хоч і дещо гротескною ілюстрацією тієї пастки, у яку часто потрапляють неофіти від письма, рух думки яких блокується нереалістичною фантазією про те, що думка має одразу з'явитись закінченою і досконалою, постати готовою, як Венера з морської піни. Більш розлого на цю тему свого часу висловився Фрідріх Шіллер, і це його висловлювання наводить Зігмунд Фройд у «Тлумаченні сновидінь». Пояснюючи необхідність «миттєвого минулого безумства» у творчості Шіллер обстоює необхідність зняти на деякий час цензуру розуму, не перешкоджати стрімкому потоку асоціацій: «Мені здається шкідливим, якщо розум надто різко критикує думки, які з'являються, немов сторожачи і сам їхній порив. Ідея в своєму ізольованому вигляді, можливо, надзвичайно нікчемна і небезпечна, але разом з іншими, які сліднують за нею, вона може бути надзвичайно важлива; у зв'язці з цими іншими ідеями, які, якщо їх взяти окремо, є такими ж нікчемними, вона може виявитись досить цікавим і суттєвим ходом думок. Про все це розум не може судити, якщо він не зберігає ідею до тих пір, поки не розглядає її у зв'язку з іншими. У творчій голові, навпаки, розум знімає з воріт свою охорону, ідеї ллються у безладі і лише потім він окидає їх поглядом, оглядає ціле скупчення їх»²². Ця техніка, так поетично описана Шіллером, з якої Фройд виводить свій метод вільних асоціацій, називається «вільним писанням» і складає перший етап всякої роботи, у тому числі наукової. Завдання продуктивної організації роботи писання полягає в тому, щоб знайти баланс між «миттєвим минулим безумством» і критикою розуму.

На технічному рівні пошук цього балансу полягає у питанні, як часто перечитувати написане. Існує порада перечитувати написане у попередню сесію на початку наступної, і можливо, цей варіант буде для когось продуктивним. Однак інший спосіб роботи з написаним передбачає більшу часову дистанцію до свого писання. Тут кожен автор чи

²¹ Frank, S. D. The Evelyn Wood seven day speed reading and learning program : remember everything you read! New York : Fall River Press, 1994. 212 p. [Електронний ресурс внутрішньої академічної мережі] Режим доступу : URL : http://elib.ukma.lan/LOC/Books/Frank_The_Evelyn_Wood_Seven-Day_Speed.pdf

²² Freud S. Die Traumdeutung // Gesammelte Werke. Chronologisch Geordnet. Im XVII B. B. II-III. London : Imago publishing, 1942. S. 107.

авторка має експериментальним способом встановити найбільш оптимальний проміжок між писанням і читанням написаного (він залежить від багатьох параметрів, таких як частота й інтенсивність сесій писання, наявність часу для роботи, швидкість просування, індивідуальні особливості автора чи авторки). Це може бути тиждень, місяць, квартал чи півріччя, а може бути усе це разом. Уміння перечитувати власне писання, стримуючи критичну інстанцію, яка одразу хоче усе змінити, особливо важливе для тих, у кого ця інстанція гіпертрофована і в кого є труднощі з прийняттям власної недосконалості, тобто для перфекціоністів і перфекціоністок. Інша крайність, протилежність перфекціонізму, – повна некритичність до власного письма, або графоманія. Шукаючи золоту середину між цими двома крайнощами, важливо від початку усвідомити, що писання передбачає переписування, перечитування, редагування.

Західні дослідники погоджуються на тому, що зрілий науковий текст від початкового до остаточного варіанту має пройти як мінімум шість переписувань. При цьому виділяють кілька основних фаз в писанні. Перша – вже згадуване вільне письмо, яке ведеться паралельно до читання текстів, у діалозі з ними. На цій стадії записують у вільній формі думки і питання, які виникають в ході читання (стадія *post-reading*). Цей «первинний» текст є принципово фрагментарним, він відповідає не внутрішній логіці роботи, а документує шлях думки як він постає в часі її розгортання. Друга фаза – інтенсивне писання, вона починається тоді, коли вироблено достатньо матеріалу в процесі вільного писання і з'являється відчуття наближення до повноти охоплення теми. Це відчуття значною мірою інтуїтивне, виробляється з досвідом. Одна із аспіранток, якій я дала ці методичні рекомендації для рецензування, у цьому місці зробила такий коментар: «Зараз, коли на кожен тему та підтему роботи існують десятки книг на сотні статей, досягнути цього відчуття охоплення теми надзвичайно складно. Як обмежити цей процес та втекти від пастки “прочитаю ще одну статтю і тоді...”? Бо це може тривати безкінечно, адже нові статті й книжки продовжують з'являтися навіть під час написання роботи.» Відповідь проста (але не легка) – наважитись. Допомогти наважитись почати писати своє, а не лише читати чуже, може усвідомлення того, що читання – це лише потенціал для розуміння, а по-справжньому ми починаємо розуміти лише коли пишемо (спершу пишемо стосовно прочитаного, потім, коли вимальовується структура власного тексту, вплітаємо відібране з прочитаного туди, де це нам потрібно). Дуже важливо і мати широке читання, і не дозволити собі загубитись в ньому. А головне – не сподіватись, що «осіяння» прийде після прочитання ще однієї, і ще однієї, і ще однієї книжки. Своє бачення виникає в результаті обдумування прочитаного, і найкраще його робити у письмовій формі.

Ще один із критеріїв того, що можна переходити до інтенсивного писання, це коли в нових текстах все частіше зустрічаються «знайомі місця», відомий матеріал. Це ознака того, що охоплення теми наближається до повноти (саме наближається, бо воно ніколи не буде абсолютно повним).

Слід пам'ятати, що нашим науковим пошуком завжди рухає питання, але щоб змогти його сформулювати потрібно докласти зусиль. Коли інтуїтивний науковий інтерес можна вкласти слова, схопити у формі конкретного питання чи серії питань, це теж показник того, що слід братись до інтенсивного писання. У роботі над формулюванням питання допомагає перечитувати записи своїх думок стосовно прочитаного, шукаючи у них патерни, мотиви, лінії перетину. Одне з хибних уявлень про писання полягає в тому, що його можна робити тільки із позиції всезнайства. Насправді, писання слід починати із позиції пошуку, яка є балансуванням між знанням і незнанням, між розумінням і нерозумінням. Із крапки неможливо вивести рух, рух можливий лише по кривій знаку питання, яка має тенденцію замикатись у стрічку Мьобіуса, де більше знання веде до більшого незнання.

На етапі інтенсивного писання вибрані фрагменти, вироблені в процесі вільного писання, використовують як конструктивні блоки чи цеглинки, з яких вибудовують текст вже відповідно до його внутрішньої структури. При цьому (в реальному досвіді писання) друга, інтенсивна фаза, зазвичай доповнюється продовженням першої фази вільного писання, хоч і надає їй більшої структурованості, оскільки завжди виявляються прогалини

або нові лінії, які слід освоювати методом паралельного читання і писання. Результатом фази інтенсивного писання має бути перший варіант основного тексту. Далі починається етап редагування, дописування, виправлення, який складає наступні чотири переписування зі згаданого західного академічного стандарту. Причому, якщо на початкових фазах переписування основний наголос робиться на змісті і структурі роботи, то на кінцевих фазах увага переноситься на форму, на точність формулювання, на стилістику і граматику – саме в такому порядку. В результаті отримуємо текст, який можна публікувати, спершу в обмеженому форматі, тобто дати прочитати науковому керівнику чи керівниці. Зрештою, після внесення правок та врахування зауважень, запропонованих науковим керівником чи керівницею, текст вважається остаточним. На цьому етапі його передають рецензентові чи рецензентці, а також здають на кафедру для перевірки на плагіат. Якщо ці останні ворота текст проходить успішно, він допускається до захисту.

Коли можна вважати роботу завершеною?

Британський психоаналітик Дональд Віннікот запропонував концепцію «good enough mother» («достатньо хороша матір»), для того, щоб зняти тягар перфекціонізму із материнства. Концепцію «good enough» на межі XX і XXI тисячоліть почали активно використовувати програмісти, з цієї сфери когнітивної праці вона поширилась на інші і зараз є майже стандартною формою суб'єктивного критерію визначення завершеності роботи в англомовній академічній сфері. Слід розуміти, що «not enough» і «good enough» є не лише двома стадіями роботи, які передбачають просування від першого до другого, але і, до певної міри, двома несумісними світоглядами. Для завершення роботи не обов'язково, щоб всі поставлені в ній питання були однозначно вирішені, але бажано, щоб були осмислені причини, чому ці питання лишилися без відповідей. Невирішені питання мають надзвичайно великий евристичний потенціал, і здатність їх сформулювати є не менш важливим досягненням, ніж здатність їх вирішити. Намагаючись зрозуміти, коли можна вважати роботу завершеною, слід пам'ятати, що будь-який текст (хіба окрім поетичного) завжди буде незавершеним, його завжди можна дописувати і переписувати. Однак, скінченність людських можливостей не дозволяє такої розкоші, тож в якийсь момент слід поставити крапку. Як висловився свого часу Оскар Вайлд, книжку не закінчують, а покидають. Головне, щоб це розставання не було втечею з тонучого корабля.

Співпраця з науковим керівником чи керівницею

На жаль, в офіційному навантаженні на наукове керування виділяється надзвичайно мізерна кількість оплачуваних годин, яких вистачає хіба що на те, щоб прочитати студентську роботу. Однак переважна більшість наукових керівників та керівниць готова працювати зі студентами понаднормово, особливо якщо студент чи студентка проявляє інтерес та ініціативу. Так, ініціатива має належати саме студенту чи студентці, саме ви маєте звертатись до керівника з питаннями, показувати йому чи їй фрагменти написаного, просити їх відкоментувати. Кожен викладач чи викладачка має свій власний стиль керування, свої власні смаки і пріоритети, але важливо, щоб ви від початку усвідомили, що керівник – це не репресивна інстанція (він чи вона може стати нею, якщо до звертаються в останню хвилину, вже тоді, коли пізно змінити в роботі що-небудь), а ще один ресурс знання і допомоги для вашої роботи. Тільки від вас залежить, яким чином ви цим ресурсом зможете скористатись.

Захист роботи

Захист роботи є надзвичайно важливою складовою роботи: те, яким чином ви зможете представити свою роботу, поруч з відгуком керівника чи керівниці та зовнішньою рецензією суттєво впливає на оцінку роботи. Тому до захисту слід дуже ретельно підготуватись. Дві ключові помилки, які роблять студенти і студентки на захисті – це 1) монотонне зачитування пунктів вступу, під яке усі засинають; 2) спонтанна і хаотична імпровізація, результатом якої, зазвичай, є позбавлений будь-якої логіки потік слів, половина з яких забувається від

хвилювання. І перше, і друге справляє негативне враження на членів комісії, які оцінюють роботу.

Що слід вказати під час короткого проміжку часу, який дається вам для того, щоб презентувати свою роботу. Не марнуйте час на повторення формальних пунктів вступу – їх і так встигають переглянути члени комісії під час захисту. Дублювати цю інформацію як мінімум недоцільно, не кажучи про те гнітюче враження, яке такого типу виступ справляє. Ваш виступ – це творче завдання, у вас є повна свобода його зробити якомога цікавішим і змістовнішим, тож користуйтеся цією можливістю.

Стосовно того, як саме побудувати виступ, можна лише давати рекомендації, а не вимоги, і ваш вибір – чи скористатися цими порадами. Ось один з варіантів. Готуючи виступ, поділіть його на три частини: у першій поясніть, чому ви взяли за дане дослідження, чим воно вас особисто привабляло; у другій розкажіть про те, що стало, на вашу думку, вашим найбільшим досягненням, чим ви насправді пишаєтесь; у третій – дайте конкретний приклад (один із найцікавіших) з вашої роботи, змусьте членів комісії зазирнути у ту частину роботи, в яку вони б точно не зазирнули, привідкрийте штору вашої лабораторії; добре, якщо цей момент знайомства з конкретним можна прив'язати до ілюстрації (візуальне зображення зчитується миттєво, і на ньому значно краще продемонструвати ваші інтерпретативні досягнення). Отже, цю формулу вдалого виступу можна підсумувати так: особисте – загальне – конкретне або інтерес – досягнення – приклад. Звичайно, це лише одна з майже невичерпної кількості формул, які можна придумати для вдалого виступу – експериментуйте, винаходьте, вдосконалюйте. Однак не залишайте виступ непередготованим, не покладайтесь на спонтанне осяяння, яке до вас спуститься чудесним чином на захисті.

Після виступу йдуть запитання і зауваження членів комісії та присутніх викладачів. Деякі з них можуть бути дружелюбними, інші – загрозливими, ще якісь ви можете сприйняти як взагалі неадекватні. Однак уміння вести наукову дискусію, яке тренується в процесі захисту, передбачає, що ви маєте проявити вдячність за всі запитання і зауваження, які вам висунули. Якою б не була їхня форма чи зміст, вони, насправді, допомагають вашій думці рухатись вперед. Вони можуть виявити для вас сферу вашого незнання, можуть нашоухнути вас на цікавий хід думки, можуть відкрити вам щось із зовсім несподіваної сторони.

Слово «захист» передбачає войовничу метафору: на вас нападають, а ви маєте вистояти під градом цих нападів. У науці, справді, є щось від боротьби, їй притаманне агоністичне начало. Іноді ця змагальна частина наукового процесу доходить до надзвичайної інтенсивності. Однак завжди слід пам'ятати, що головна боротьба в науці ведеться не «між», а «за»: не між опонентами, а за істину, за прогрес знання. Учність бачити себе частиною цієї колективної боротьби за науковий прогрес, за розширення сфери знання, і тоді вам значно легше буде сприймати запитання і зауваження, висловлені вам на захисті, вони стануть для вас найціннішим подарунком. Адже думка рухається завдяки діалогу, і дуже часто саме конфронтаційний обмін спричиняє її найбільший поступ.